

ÇALIŞAN YOKSULLARIN HAKLAR İRONİSİ: METALAŞTIRILMIŞ ÇALIŞANLAR

Fatih Kahraman
Süleyman Demirel Üniversitesi

“Bizim tezimiz, dengesini kendi sağlayan piyasa fikrinin düpedüz bir ütopya olduğu. Böyle bir kurum, toplumun insani ve doğal özünü yok etmeden uzun süre yaşayamazdı; insanı fiziksel olarak yok eder, çevresini de çöle çevirirdi. Kaçınılmaz olarak, toplum kendini korumak için bazı önlemler aldı, ama alınan önlemler piyasanın kendi yasalarını bozdular; çalışma yaşamını altüst ettiler ve böylece toplumu başka biçimde tehlikeye sürüklediler.”

Karl Polanyi (2007: 36)

“Endişelenin, titreyin!” İdeolojik mesaj değişti: “İşin önemi yok, yeter ki ay sonunda maaş ödensin” den “maaşın ne kadar olduğunun önemi yok, yeter ki işimiz olsuna dönüştü. Başka bir deyişle, bir işe sahip olmak ya da sahip olunan işi elde tutmak için her türlü tavize, küçük düşmeye, boyun eğmeye, rekabete ve ihanete hazır olun; zira, “işini kaybeden, her şeyi kaybeder.”

Andre Gorz (2001: 82)

ÖZET

Refah devletinin bireylerini toplumsal risklere karşı güvence altına aldığı vatandaşlık kurumunun garantörlüğünde şekillenen “haklar”, yaşadığımız dönemde, neo-liberal politikalar tarafından şiddetli eleştirilere maruz kalmakta ve sorgulanmaktadır. Toplumsala dönük politikaları eleştiren yeni-liberal ideolojinin, yoksulları çalışmama ve tembellik ekseninde tanımlamasının ironisi günümüzde istihdama katıldıkları halde yoksullukları devam eden bireylerde kendisini göstermektedir. Dünyada “çalışan yoksullar” üzerine birçok çalışma gerçekleştirilmişken, ülkemizde sosyo-ekonomik yaşamın yeni aktörleri üzerinde yeterli düzeyde durulmadığı, hatta var olan haklarının sürekli budandığı görülmektedir. Bu bildiride, refah devletinin vatandaşlarını toplumsal risklere karşı vatandaşlık kurumu ekseninde korumasındaki temel argümanlar/faydalar ortaya konulmakla birlikte, değişen süreç içerisinde “çalışan” yoksullar olarak ifade edilen kesimlerin çalışmasına rağmen yoksulluktan kurtulamalarının nedenleri sorgulanacaktır. Ayrıca temel insan haklarından biri olan ve çalışmayı, işini serbestçe seçmeyi, adil ve elverişli çalışma şartlarını ve işsizlikten korunmayı kapsayan çalışma hakkında meydana gelen piyasa eksikliğin etkisi tartışılacaktır. Bunlarla birlikte ülkemizde çalı-

İşan kesimler aleyhine ortaya konulan dönüşümlerin temelleri ve örnekleri üzerinden tartışmalar gerçekleştirilecek, yoksulluğun giderilmesinde istihdama katılmanın yeterli olmaması gibi ironik bir durumun ortaya çıkmasının altında yatan faktörler irdelenecektir.

Anahtar kelimeler: Refah Devleti, Çalışan Yoksullar, Çalışma Hakkı, Aktif Vatandaş, Neo-Liberal Politikalar

ABSTRACT

“Rights”, which are shaped within the guarantee of citizenship authority assuring the individuals of welfare state against social risks, come in for heavy criticism and are questioned by neo-liberal policies. The irony that neoliberal ideologies, which criticizes welfare states ‘policies directed to social, defines the poor as non-workers and lazy, reveals itself in the individuals who attend employment but still endure low life. While there have been many studies on “working poor” in the world, it’s seen that new actors of socio-economic life are not considered enough in our country and also their substantial rights are regularly pruned. In this paper, the main arguments/benefits that welfare state protects its citizens against social risks in the line of citizenship authority will be introduced as well as the parts which are described as “working poor” and the reasons of their poverty although they are working will be questioned. On the other hand, the effect of market-centric change taken place in right to labour, which includes unemployment prevention, equal and efficient working conditions, free choice of work and job one of the basic personal rights will be discussed. change taken place in right to labour, which includes unemployment prevention, equal and efficient working conditions, free choice of work and job one of the basic personal rights will be discussed. In addition to this, the samples and Essentials of changes come out against working people in our country will be discussed and the underlying factors fort he ironic state such as attending employment isn’t adequate in overcoming the poverty will be examined. Finally, losses of political and cultural legality stage, which are put forward in the process of working poor’s cares, will be discussed.

Key Words: Welfare State, Working Pooers, Right to Work, Active Citizen, Neo liberal Politics

GİRİŞ

“İnsanlığı toplumsal eşitliğe götüren modern güç nedir?” sorusuyla kayıtlara geçen ünlü konuşmasını gerçekleştiren T.H. Marshall’ın bu soruya verdiği cevap, “modern yurttaşlık kurumu” şeklinde olmuştur (Marshall, 2006:5; Özüğurlu, 2005:68). Marshall’ın, “İnsanlığı toplumsal eşitliğe götüren güç nedir?” sorusunun cevabını ‘vatandaşlık kurumu’ şeklinde vermesinin üzerinden elli yılı aşkın bir süre geçmiştir. Bu süre zarfı içerisinde tüm Avrupa’da vatandaşlık kurumunun yükselişi ve düşüşüne tanık olunmakta ve olunmaya da devam edilmektedir. Aslında Marshall’ın, üzerinde özenle durduğu vatandaşlık kavramının önemini anlayabilmek için günümüzde izlenen neo-liberal politikaların toplumsal yaşamı nasıl şekillendirdiği, ya da bu politikaların toplumsal yaşamdaki yansımalarına bakmak, adı geçen kurumun bireyler için neden önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Toplumda ortaya çıkan risklerin bireylere paylaşımını minimumda tutan ayrıca üst-kurum olarak değerlendirilebilecek “vatandaşlık” kurumu ve bu kurumun işlevlerinde refah devletinin tasfiye süreci ile birlikte (1970’lerin ikinci yarısından sonra izlenen

politikalarla) önemli değişikliklere gidildiği görülmektedir. Tasfiye sürecindeki refah devletinin ve onun şekillendirdiği "hak" anlayışının yerine, piyasacı zihniyet ekseninde şekillenen ve "hak" kavramını edilgenleştiren bir yapı ve anlayış ile karşılaşıldığı günümüzün tartışılmaz gerçeği arasında yer almaktadır.

Refah devletinin vatandaşları için temel haklar arasında gösterilebilecek olan, sağlık hakkı, barınma hakkı, eğitim hakkın, çalışma hakkı vb. hakların, erozyona uğratıldığı ve bunların yerine yeni/neo anlayışların ikame edildiği görülmektedir. Temel kriterleri noktasında özetlendiğinde çalışma hakkı, bireylerin istedikleri uygun koşullarda yapabilme ve vatandaşların sağlıklı bir şekilde toplum ile bütünleşebilmelerini sağlayacak haklardan biri olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda çalışma hakkı kapsamında yer alan, bireylerin çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma şartlarına ulaşma ve işsizlikten korunma hakkı, refah devletinin etkin bir şekilde yürürlükte olduğu dönemlerde çalışanlar lehine gözetilirken, yeni dönemin sosyal politikalarında ise, küresel sermayenin lehine uygulanmaktadır. Çalışanların hakları her geçen gün kısıtlanırken, çalışanlara yönelik haklar bir yardım alanına dönüşmekte, siyasal iradenin bir lütfü olarak görülmektedir. Bu eski zihniyetli yeni politikaların toplumsal yaşamdaki meyveleri/aktörleri de toplumsal hayatta kendilerini göstermektedirler. Bu dönemin aktörlerinden biri de "çalışan yoksullar" olarak ifade edilen ve istihdama katıldıkları halde aldıkları ücretin yoksulluk sınırının altında kalmasına engel olamayan kesimler olarak ortaya çıkmaktadır.

Özellikle refah devletinin krizinin yoğun olarak kendisini hissettirdiği 1970'lerin ikinci yarısından sonra toplumsal yaşamda sıklıkla görülmeye başlayan bu kesimler, yoksulluğu sadece çalışma ekseninde değerlendiren, hegemonik söylemlerin yeniden düşünülmesi gerektiğini göstermektedir. Bu kesimlerin varlığı, yoksulluğu işsizlik ile bağdaştıran ve yoksulluğun bireyin işe bağlılığındaki yetersizliği ve bireysel sorunu olarak topluma empoze eden görüşlerin sorgulanmasını tekrar gündeme getirmektedir. Günümüzde istihdama katılmalarına rağmen hem aldığı ücret hem de sahip olduğu haklar bakımından çalışanların yoksul olarak değerlendirilmesi, ironi olarak değerlendirilebilecek bir sürecin aktörleri olarak "çalışan" yoksulları toplumsal yaşamın sahnesine çıkartmaktadır. Çalışan yoksulların toplumsal alanda daha görünür bir şekilde yer almasının nedenini, refah devleti ve onun bireylerine verdiği hakların törpülenmesine neden olan piyasa temelli politikalara dayandırmak yanlış olmayacaktır.

I. REFAH DEVLETİNİN DOĞUŞU, TANIMI VE DAYANAKLARI

Geçmişten günümüze refah devleti ya da sosyal devlet üzerine çok çeşitli tanımlamalar, değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Refah devletinin bireyleri toplumsal risklere karşı koruması, ortaya çıkan toplumsal riskleri topluma paylaşırması ve devletin bu riskleri asgari düzeye indirgemesinde başat bir rol oynaması, refah devleti üzerine yapılan tanımlamaların ortak noktaları olarak ifade edilebilir. Piyasanın yarattığı eşitsizliklere müdahale etmeyi, piyasada ortaya çıkan rekabeti düzenlemeyi ve gelirin toplumsal sınıflara adil bir şekilde dağıtımını refah devletinin dayanakları ve belirleyici özellikleri olarak kendisini göstermektedir (Sallan Gül, 2009: 65). Refah devletinin temel özellikleri ile birlikte bu devlete neden gereksinim duyulduğu fikride cevaplanması gereken bir soru olarak ortaya çıkmak-

tadır. Refah devletinin gerekliliği yönünde yapılan tartışmalarda, kendi kendisini düzenleyen piyasa anlayışının büyük sorunlar yarattığının, kapitalizmin geçirdiği tarihsel krizler ile görülmesi üzerine yeni bir alternatif ve çıkış yolu bulma çabası ön plana çıkmaktadır. Krizin yaşandığı dönemde çıkış yolu olarak devletin piyasaya müdahalesi ve kendi kendisini düzenleyen piyasaya fikrinin bir anlamda “ütopya” olduğu, dönemde gerçekleştirilen tartışmalarda görülmektedir. Söz konusu devletin etkin olarak kendisini ve politikalarını uygulama fırsatı bulduğu dönemde, birçok kesimin haklarının korunduğu ve güvence altına alındığı görülmektedir. Bu anlamda devletin garantörlüğünde ve koruyuculuğunda yaşamını idame ettiren kesimlerden biride ‘çalışan kesimler’dir. Çalışan kesimlerin haklarının korunması ve güvence altına alınması noktasında refah devletinin önemi ve gerekliliği, günümüz küresel ekonomisinde yeni istihdam biçimleri ve gittikçe kötüleşen çalışma koşulları ile bir kez daha ortaya çıkmaktadır. ‘Müdahalecilik’, ‘düzenleyicilik’ ve ‘yeniden dağıtım’ ekseninde şekillenen refah devletinin doğuşu ve gelişimine göz atmak ve daha sonra “neliğini” sorgulamak “çalışan kesimler” için neden “hak” eksenli politikalar oluşturulması gerektiğinin anlaşılması bakımından da yararlı olacaktır.

Refah devleti kavramının ilk defa 1880’lerde Bismark Almanya’ında işçiler için sosyal sigorta uygulamasının getirilmesi için kullanıldığı görülmektedir. Sosyal hakların Anayasalarda yer alması ise Bolşevik İhtilal’i sonucu Rusya’da sosyalizmin uygulanmaya başlandığı 1917 yılı sonrasında ilk kez yine Almanya’da 1920 tarihli Weimar Anayasası ile gerçekleşmiş, totaliterliğin sonradan yükselişi ile söz konusu terim İngiltere’de “savaş devleti” nin karşıtı olarak kullanıldığına tanık olunmaktadır. Refah devleti, toplumu oluşturan vatandaşlarına refah sunma rolü olan bir organ olarak tahayyül edilmiş, bu anlamdaki kullanım İngiltere Başpiskoposu William Temple’in 1941’de yazdığı “Vatandaş ve Rahip (Citizen and Churchman)” kitabında doruğa ulaşmıştır. 1940’ların sonlarında Emek hükümeti (Labour government) altındaki “devletin gücündeki büyüme”yi ifade etmek için kullanılmış ve böylelikle söz konusu terim bu anlamıyla uluslar arası kabul görmüş, 1940’ların sonuna doğru politik ve akademik çevrelerde düzenli olarak kullanılmıştır (Yılmaz, 2006: 4-5). Refah ya da sosyal refah devleti anlayışının, sanayileşmiş ülkelerde kapitalizmin krizlerinin ve değişimlerinin bir sonucu olarak geliştiği ve refah devleti teriminin günümüzdeki anlam ve içeriğini, 1929 Dünya ekonomik bunalımından sonra geliştirilen ‘devletçi’ ya da ‘Keynesçi’ politikaların bir ürünü olarak kazandığı belirtilmektedir. Refah devletinin köklerinin klasik liberal öğretinin hakim olduğu dönemde sosyal güvenlik alanında oluşturulan bazı programlara dayandığı görülmektedir. Sosyal yardım ve kısmi sigorta programlarının serbest piyasa sisteminde ve girişimcilikten ödün vermeden en az devlet müdahalesi çerçevesinde yürütülmesi bu yönde atılan adımlara örnek gösterilebilir. Bu programlardaki amacın, yoksulluğu önlemek ve çalışan kesimlerden-özellikle işçilerden-gelebilecek isyancı hareketlerin önünü kesebilmek ve kontrol edebilmek olduğu görülmektedir. Bu nedenle yardım programlarının çok sınırlı düzeylerde ve hedef kitleleri belirlenerek yürütülmesinin nedenleri de anlaşılmaktadır (Sallan Gül, 2004: 144-145).

Refah devletinin doğuşu ve temelleri üzerine gerçekleştirilen tartışmalarda, refah devletinin, liberal devlet anlayışından bir kopuşa, daha doğru bir ifadeyle liberal devlette var olan hakların genişletilmesi sonucu ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Liberal devlet anlayışı

içerisinde yer alan hakların genişletilmesi temel noktalardan biridir. Bu anlamda Güven (1995: 69), liberal devlet anlayışının, sosyal sorunu-işçi sorununu-çözmede başarısız olması ve sınıf çatışmalarının giderek toplumsal çatışmalara dönme eğilimi karşısında, kapitalist sistemin, sosyal politika anlayışına geçerek toplumu bütünleşmeyi sağlayan bir yolu keşfettiğini vurgulamaktadır. Ayrıca sosyal refah devletini, liberal devletin geleneksel, adalet, asayiş ve savunma hizmetlerinin dışına çıkararak, eğitim, sağlık, sosyal konut, sosyal güvenlik, sosyal yardım vb. gibi toplumun en geniş kesimlerinin refahını ilgilendiren kamusal hizmetleri de üstlenen devlet olarak tanımlamaktadır. Göze (2007, 361-365) ise liberal devletten kopuşu vurgularken sosyal devleti, liberal devletin kendi yapısı içinde 20. Yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirdiği bir aşama olarak ifade etmektedir. Sosyal devletin, gerek siyasal gerek ekonomik yapısı gerekse de hak ve özgürlükler anlayışı ile liberal devletin temel yapısı ve kurumlarını koruduğunu vurgulamaktadır. Sosyal devletin, liberal devletin siyasal iktidar temelinde bir değişiklik yapmadığını, siyasal temsil sistemi ve iktidarın tüm ulusa ait olduğu ilkesinin varlığını koruduğunu belirtmekte, değişen ya da tamamlayıcı noktaların ise liberal devletin hak ve özgürlüklerinin sosyal ekonomik hak ve ödevler ile tanımlandığı ve bu hakların kullanılabilir olması için devlete yeni büyük ödevler, görevler yüklediğini ifade etmektedir.

Refah devletinin temellerini liberal devlet anlayışında görmenin yanında, refah devletin liberal devletten hangi noktalarda ayrıldığı tartışılması da refah devletinin kimliğinin tespiti açısından önemlidir. Sosyal devletin liberal devletten farklılaştığını vurgulayan Mütevellioğlu, sosyal devlet modelinin tarihsel-toplumsal pratik içinde izlenebilen ve onu liberal devletten ayıran unsurların üç ana bileşende oluştuğunu belirtmektedir. Ona göre (2006: 4), *“Devletin ekonomik ve sosyal yaşama sistematik olarak müdahale etmesi, emekçi sınıfların piyasa bağımlılığının sonucu varlıklarını tehdit eden sosyal risklere karşı asgari bir varlıksal güvencenin sağlanması için sosyal koruma sisteminin ve kamu hizmetlerinin geliştirilmesi ve son olarak sosyal devletçi edimlerin ve hizmetlerin, toplumun tüm üyeleri için hak olarak düzenlenmesidir. Sosyal devleti diğer müdahaleci devlet sistemlerinden ayıran, müdahalelerin, başta bağımlı çalışanlar olmak üzere, ekonomik ve sosyal bakımdan zayıf durumdakileri güçlendirmeye yönelik olması ve bu desteğin bir “yardım” anlayışına değil, sosyal yurttaşlık haklarına dayanmasıdır.”*

Liberal devlet içerisinden doğan sosyal devletin temel değerleri ‘yaşam güvenliği’, ‘tam istihdam’ ve ‘çalışma gücünün korunması’ olarak ortaya çıkmaktadır (Huber: 1970, 36). Toplumsal ve ekonomik risklere karşı vatandaşlarının korunmasını ön plana çıkartan, çalışan kesimlerin maksimum istihdamını sağlayarak ‘çalışma hakkı’ ilkesini topluma yayan ve çalışma gücünün korunması ilkesiyle bireylerin çalışma özgürlüklerine imkân tanıyan refah devletinin temel değerlerinin göz önünde bulundurulması, günümüzde yaşanan birçok sorunun çözümünde de anahtar rolü oynayacağı da bir gerçekliktir. Sosyal refah devleti anlayışı, sanayileşmiş ülkelerde kapitalizmin krizlerinin ve değişimlerinin bir sonucu olarak gelişmiş ve bu model yirminci yüzyıl Avrupa siyasetinin temel özelliği olmuştur. Refah devleti; piyasa güçlerinin rolünü azaltmak amacıyla, bilinçli bir şekilde örgütlü kamu gücünün kullanıldığı bir devlet türü olarak geliştiği görülmektedir (MacGregor, 2008; Sallan Gül, 2009).

Şaylan (2003: 93-94) refah devletinin doğuşunu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayileşmiş, gelişmiş ülkelerde, çalışan kesimler, işverenler ve devlet arasında varılan uzlaşma temelinde görmekte ve bir anlamda bu yeni devleti, kamu kuruluşları aracılığıyla devletin toplumda üretilen mal ve hizmetlerin bölüşümüne müdahale etmesi olarak tanımlamaktadır. Refah devleti ile birlikte devletin olmazsa olmaz niteliğinin, mal ve hizmetlerin adil, eşitlikçi ya da başka bir deyişle olmazsa olmaz niteliği, mal ve hizmetlerin adil, eşitlikçi bir biçimde paylaşılmasını sağlamak olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Liberal devletten farklı olarak, refah devletinin temel özelliği sosyoekonomik yaşama müdahale olarak kendisini göstermektedir. Balcı (2007: 21-22) ise sosyal devleti; bir sosyal grup veya tabakanın kültürel ve ekonomik baskısını ve mağduriyetini reddeden, onunla mücadele eden ve kaldırmaya çalışan devlet olarak tanımlamaktadır. Sallan Gül (2009: 65) refah devletini, kurumsallaşmış kamu politikaları ve kurumları aracılığıyla herkese çağdaş ve insan onuruna uygun bir yaşam ve asgari düzeyde de olsa, bir geçim düzeyi sağlamayı hedefleyen bir yapıya sahip olarak tanımlamaktadır.

Refah devleti üzerine birçok tanımlamanın yapıldığı ve tanımlamaların ortak hassasiyetler-konular ekseninde şekillendiği görülmektedir. Bu tanımlamalarda ön plana çıkartılan ortak noktalar ise; 'devletin toplumda üretilen mal ve hizmetlerinin bölüşümüne müdahale etmesi', 'korunmaya muhtaç grup ve sınıfların koruyuculuğunu üstlenmesi', 'üyelerine asgari bir yaşam düzeyi sağlamayı garanti etmesi', 'piyasa güçlerinin gücünü azaltan politikalar uygulaması' ve en temelde de 'insan onuruna uygun bir yaşam sağlamaya çalışması' konularında toplanmaktadır. Bu tanımlamalardan da görüleceği üzere refah devleti ve onun altında yatan temel felsefenin, piyasaya karşı toplumun savunulması, "görünmez el"e karşı devlet müdahalesinin ön plana çıkartılması ve yoksulluk politikalarında bireylerin yardımı hak etmek için piyasa da gösterdikleri başarının değil, yardımların temel bir vatandaşlık hakkı olduğunu deklare etmesi bakımından önem arz etmektedir.

II. REFAH DEVLETİNİN GÜVENCESİ OLARAK 'ÇALIŞMA HAKKI'

Vatandaşların insan onuruna yakışır bir şekilde istihdama katılmaları yönündeki en büyük dayanaklardan biri olan çalışma hakkı refah devletinin etkin olduğu dönemlerde gözetilen haklardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Sağlıklı bir çalışma ortamının yaratılması için devlete büyük görevler yükleyen bu hak çalışan kesimlerin gözetilmesinde de büyük bir etkidir. Bu anlamda çalışma hakkı olarak ifade edilen ve genel anlamda bireylerin uygun işleri seçebilmesinden, çalışma güvenliğine kadar birçok konuyu kapsayan bu hakkın refah devletinin etkin olduğu süre içerisinde gözetildiği görülmektedir.

Kaboğlu (1999: 288), çalışma hakkının herkesin çalışma ödevi ve bir işi elde etmeye hakkı olduğu şeklinde belirtmektedir. Çalışma hakkında, daha önce ele alınan hak ve özgürlüklerden ayıran en önemli özelliğin, bu hakkın kullanılmasının, hak öznesinin dışında oluşan etmenlere bağlı oluşu olarak ifade etmektedir. Kişi bu özgürlüğünden ancak iş ve çalışma ortam ve olanağı mevcut ise yararlanabileceğini belirtmektedir. Ayrıca çalışma hakkının sadece bir işe sahip olmakla sınırlı olmadığını, çalışma ortam ve koşullarının bu hakkı tamamladığını vurgulamaktadır. Ona göre ancak belli haklar sağlanmışsa çalışma hakkından söz etmek mümkün görülmektedir. İş güvenliği hakkı, iş yerlerinin çalışma ve

sağlık koşullarına uygun olmasını isteme hakkı, çalışma sürelerinin uygun ölçülerde tutulmasını isteme hakkı, çalışan çocuk, kadın ya da gençlerin özel olarak korunmasıyla ilgili haklar, adil ücret hakkı, ücretli tatil, dinlenme hakkı, boş zaman bulabilme hakkı; yaşına, gücüne, cinsiyetine uygun işlerde çalıştırılmayı isteme hakkı; sosyal güvenlik hakkı, eşit işe eşit ücret hakkı gibi hakların çalışma hakkı ile olan ilişkisini vurgulamaktadır.

Koray (2008: 29) ise çalışma hakkının yalnızca bir zorunluluk ya da özgürlük meselesi olmayıp bir hak olduğu düşüncesinin, sosyal hakların gelişimiyle hayata geçen bir düşünce olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Çalışma özgürlüğüne de esasında anlam ve değer kazandırmanın çalışma hakkı olduğu ve ancak bu hakkın hayata geçirebildiği durumlarda kişinin böyle bir özgürlüğü kullanıp kullanmamasından söz edilebileceğini vurgulamaktadır. Çalışma hakkının birçok sosyo-ekonomik hak ile ilişkisi olan temel bir hak olduğunu ve bu sebeple sosyal devlet anlayışı ve politikalarında büyük ölçüde “ücretli çalışma” ekseninde oturduğunu ifade etmektedir. Ona göre, çalışma hakkını kabul eden devlet anlayışı içinde devlet, iş gücünün eğitiminden iş bulmaya, çalışma koşullarını iyileştirilmesinden işsizlik sigortasına kadar birçok uygulamayı hayata geçirmek durumundadır. Devletin çalışma hakkı çerçevesinde çalışma yaşamına müdahale ettiği alanlar epeyce çoktur. Öte yandan çalışmayı bir hak olarak kabul eden devlet anlayışı açısından, tam istihdam anlayışının, yani iş arayan herkesin iş bulabildiği bir anlayışın benimsenmesi ve hayata geçirilmesinin de beklendiğini belirtmektedir.

Bu bağlamda insanların temel haklarından biri olarak değerlendirilmesi gereken çalışma hakkının içerik ve derinliğinin doğru bir şekilde tanımlanması da oldukça önemlidir. Bireylerin çalışma hayatına sağlıklı bir şekilde katılabilmelerine ortam sağlamak için devletin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi gerekmektedir. Refah devletinin güvence altına aldığı haklardan biri olan çalışma hakkı, kişilerin insanlık onuruna uygun bir yaşam sürebilmesi ve bireyin topluma sağlıklı bir şekilde entegre olabilmelerini kapsayan temel insan haklarından biridir. Devletin vatandaşına karşı temel hak ve sorumluluklarını hatırladığı ve üstlendiği yapı olarak ifade edilebilecek olan refah devletinde “çalışan kesimlerin” ve “çalışma hakkı”nın devlet tarafından güvence altına alındığı görülmektedir.

İnsanın çalışma hakkı ile ilgili güvenceli bir yaşama sahip olması gerektiğine dair veriler İnsan Hak ve Özgürlüklerinin temel belgesi olarak değerlendirilebilecek olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde de yer almaktadır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 23. Maddesi şunu ilan eder: “Herkesin çalışmaya, işini serbestçe seçmeye, adil ve elverişli çalışma şartlarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır.” Aynı madde şöyle devam etmektedir: “Herkesin hiçbir fark gözetilmeksizin, eşit iş karşılığında eşit ücrete” ve çalışan ile ailesi için “gerekirse her türlü sosyal koruma vasıtalarıyla da tamamlanan, insanlık onuruna uygun bir yaşayış” sağlayan” elverişli bir ücrete” hakkı vardır (Perez, 2009: 140). Şaylan’ın (2003: 117) ifadesiyle, refah devleti özellikle çalışan kesimler için refah ve güvence sağlayıcı görevi yerine getirmekte ve bu anlamda kapitalizmin ortaya çıkardığı krizlerin mağduru olan bireyleri koruyucu bir rol üstlenmektedir. Kapitalizmin ortaya çıkardığı toplumsal riskler devlet tarafından karşılanmakta ve böylece sistemin devamlılığı sağlanmaktadır. Göze (2007: 373), devletin kişinin maddi ve manevi sağlığı ve gelişmesi için üstlendiği görevlerin sosyal ekonomik bakımdan güçsüz kimseler için alınan korunma önlemlerinin insanların refah ve

mutluluğunu sağlaması için yeterli olmadığını ve sosyal devletin iş ve çalışma hayatında önemli ödevler¹ yüklediğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda bireylerin çalışma hakkı, çalışma ödevi ve çalışma özgürlüğünün de kişi ve devlete tamamlayıcı olarak karşılıklı sorumluluklar verdiğini belirtmektedir. Bu noktadan hareketle kişinin kendisinin ve ailesinin yaşamını sürdürebilmesi için yararlı ve verimli bir işte çalışması gerekmektedir. Çalışma hakkı ve ödevi, çalışmanın biri sosyal diğeri bireysel fonksiyonuna yönelik iki yüzüdür. Kişinin çalışma ödevini yerine getirmesi devletin, vatandaşların işine ve emeğine ihtiyacı olduğundan dolayı, çalışma hakkı ise kişinin ancak çalışarak gerçek güvenliğe kavuştuğu ve maddi ve manevi gelişmesini gerçekleştirdiği için ilişkisel bir düzlemde ele alınabilmektedir.

Çalışma hakkının diğ er insan haklarının gerçekleştirilmesi için vazgeçilmez haklardan biri olarak görülmesi çeşitli uluslararası komiteler (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar) tarafından da kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nce çalışma hakkı geniş bir kapsamda tanımlanmaktadır. İnsanlık ailesinin bütün üyelerinin doğuştan sahip oldukları insanlık onurunun ayrılmaz bir parçası olduğu gibi herkes, insanlık onuruna yaraş ır bir şekilde yaşayabilmek için çalışabilme hakkına sahip olduğu Komite tarafından ifade edilmektedir. Bu hakkın aynı zamanda, kişilerin kendisi ve ailesinin yaşamını sürdürebilmesine ve kendisinin seçtiği veya girdiği bir iş ile de toplum içinde tanınması ve gelişmesine katkı sağlayan bir hak olduğu vurgulanmaktadır. Başarılı bir demokratik ekonomik sistemin temel taşı olarak gösterilen çalışma hakkı, insanın toplum içerisindeki yerini belirleyen, kendisine olan saygısını geliştiren bir hak olarak değerlendirilmektedir (Bulut, 2010: 131).

Çalışma hakkının temelde toplumdaki dışlanmama hakkı olduğu yönündeki görüşler, bireyin temel haklarından biri olarak gösterilen çalışma hakkının neden önemli olduğu yönündeki sorunun cevabını vermektedir. Bireylerin topluma sağlıklı bir şekilde entegrasyonu noktasında çalışma hakkı ile bir dayanak olarak karşılaşılmaktadır. Perez (2009: 152) tam da bu perspektifte çalışma hakkı olarak ifade edilen hakkın, tek başına bireyin istihdama katılmasını kapsamadığını bu hakkın daha geniş bir düzlemde değerlendirilerek toplumsal uyumu, tanınmayı ve topluma katılma hakkını kapsadığını ifade etmektedir. Geniş bir düzlemde değerlendirilebilecek olan bu hakkın temelde dışlanmama hakkı olduğunu ve toplumun tam bir üyesi olarak ona entegre edilme hakkı olduğunu ifade etmektedir. Bir topluma mensup olmanın, sosyal adaletin temel değerlerinden biri olduğunu, çalışma hakkının amacının ise bu toplumsal entegrasyon ve aidiyet değerini gerçekleştirmek olduğunu vurgulamaktadır.

¹ Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün 17 Haziran 1964 yılında kabul ettiği İstihdam Politikası Sözleşmesi'nin 1. maddesinde ideal çalışma ortamını ve çalışma hakkının resmedilmesi bakımından oldukça önemlidir. Sözleşmeyi kabul eden ülkelerden tam istihdama ve işini serbestçe seçilmesine yönelik aktif bir politika izlenilmesini istemektedir. Bu politika aracılığıyla; Açıkta ve iş arayan herkese iş sağlanması, işin imkan dahilinde verimli olması, iş seçiminin serbestçe yapılması ve işe almada ırk, renk, cinsiyet, din, siyasi düşünce ve ulusal ya da toplumsal köken farklılığının gözetime çalışılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/soz122.htm>

III. REFAH DEVLETİNİN KRİZİ YA DA YURTTAŞLIĞIN KRİZİ

1970'lerin ikinci yarısında, dünyada petrol krizinin patlak vermesiyle birlikte krizin sebebi olarak gösterilecek bir günah keçisine ihtiyaç vardı. Bu günah keçisi ise çok geçmeden refah devleti ve onun toplumsal, ekonomik hayatta vatandaşlarını piyasaya karşı koruyan felsefesi olarak ilan edildi. Devletin, kamunun lehine yaptığı harcamalar ve özellikle çalışanlara sağladığı çeşitli haklar (sendika hakkı, vb.) tartışmaların merkezine oturtuldu ve bu haklardan devlet, piyasa lehine vazgeçmesi için 'görünmez el tarafından' zorlandı. Devletin toplumsal alandan elini çekmesinin meyveleri! ise çok geçmeden kendisini hem toplumsal hem de ekonomik alanlarda gösterdi ve temel vatandaşlık hakları ekseninde (sağlık, barınma, eğitim, çalışma vb.) piyasanın güdümünde politikalar izlenmeye başlandı. Dönüşüm süreciyle birlikte temel vatandaşlık hakları arasında gösterilebilecek olan birçok hak devletin garantörlüğünden çıkartılıp, piyasanın belirleyiciliğine indirgenmiştir. Anlam ve kapsam erozyonuna uğraması için gayret edilen haklardan biri de çalışma hakkı olarak ortaya çıkmıştır. Macgregor'un ifadeleriyle refah devletinin krizi başladığı dönemde ve işsizlik oranlarının artıp yüksek düzeylerde sabitlendiği bir ortamda çalışma hakkına ulaşılabilirlik sorgulanmaya başlanmıştır. Bu hakkın sorgulanması ile birlikte bu hak ekseninde düşünülmesi gereken çalışma özgürlüğü ve çalışma güvenliğinin de sorgulanmaya başlandığı ve güvencesizliğin yeni istihdam biçimlerinin felsefesi olarak lanse edildiği, yani bireylerin çalışmalarının yanında toplumsal risklerle yaşamayı öğrenmesi gerektiğine dair söylem güç kazanmıştır. Çalışma hakkını da kapsayan bu dönüşüm, neo-liberal politikalar ekseninde şekillenen sosyal politikanın, piyasaya, "özel"in kamuya üstün olduğu öğretilisine, bireycilik ve seçme özgürlüğü hakkındaki fikir ve değerlere yapılan vurgunun somut bir göstergesi olarak makro düzlemde vatandaşların, mikro düzlemde ise çalışan kesimlere sunulmaktadır (Macgregor, 2007: 239).

Devletin mali krizi, küçülen devlet vb. terimlerle ifade edilen refah devletinin krizi, devletin rolü ve işlevleri alanında kapsamlı bir değişimi ortaya çıkarmıştır. Refah devleti, siyasal açıdan örgütlenmiş emek, iş dünyası ve devlet arasındaki bir kontrata (uzlaşmaya) dayanmakta iken bu kontratın son bulması ile örgütlenmiş emeğin geriye sürülmesi anlamına gelmiştir. Refah devletinin ve onun taşıyıcı unsuru olan sosyal politikaların niteliğinde yaşanan belli başlı dönüşümler, bireylerin özellikle de çalışan kesimlerin yaşam alanlarına müdahaleyi de beraberinde getirmiştir. Özügürlü (2006), refah devletinin yaşadığı kriz sonucunda ortaya konulan sosyal politikaların 'sosyal' sıfatından hangi alanlarda koptuğunu, birkaç nokta ile açıklamaktadır:

- Sosyal politika disiplininin siktet merkezinde yer alan işçi sınıfı yerini sınıf dışına düşen yoksullara/yapısal işsizlere bırakmıştır.
- "Bağımlı çalışanların" korunması ve güçlendirilmesi şeklindeki temel sosyal politika hedefi yerini "sosyal sermayenin" geliştirilmesine bırakmıştır.
- Toplumsal bütünleşmeyi hedefleyen politika yönelimi, yerini "piyasanın rekabet ve etkinlik" stratejileriyle uyuma bırakmıştır.

Oldukça geniş bir düzlemde yaşanan dönüşüm, toplumsal ve ekonomik yaşamda da büyük değişimleri beraberinde getirmiştir. Özellikle çalışan kesimlerin haklarının budanması

yönünde önemli adımlar atılmış ve emeğin esnetilmesi ve güvencesizliği gibi kavramlarla emeğin piyasa koşullarına uyum sağlamasına çalışılmıştır. Bu uyum sağlama süreci içerisinde ise çalışan kesimlerin haklarına büyük darbeler indirilmiş, çalışma biçimlerine uygun çalışan profili oluşturulmaya gayret edilmiştir. Bu noktada refah devletinin koruması altında olan çalışma hakkının ve onun kapsamındaki diğer haklarında erozyona uğradığı görülmüştür. Tam da bu noktada Perez'in (2009: 148) çalışma hakkı ve onun niteliğindeki dönüşümle ilgili cümleleri, yaşanan süreci net bir şekilde betimlemektedir:

“Çalışma hakkı bugün yeteneğini kaybetmiş görünüyor. Toplumsal uyumu sağlamak yerine, emek piyasaları toplumu farklı gruplara bölüyor: İş sahibi olanlar ve olmayanlar; ayrıca iş sahibi olanlar arasında da koruma standartları iyi olan işlere sahip olanlar ve olmayanlar olarak ayrılmaktadır. Koruma standartları iyi olan işlerde çalışanlar arasına ise bu işi kaybetme tehlikesiyle yaşayanlar ve iş güvencesine sahip olanlar (refah devletinde bir işin sahip olduğu tüm özellikleri bulunduran iş sahibi son grup olarak devlet çalışanları buna dahil) görülüyor. Esneklik ve hazır bulunma mevcut emek piyasasının iki temel özelliği olarak beliriyor. Bu özellikler, piyasa taleplerine ve emek haklarının budanmasına uyum sağlanmasını ifade ediyor. Refah devletinin gelişme döneminde bir istisna olan güvencesizlik bugün standart iş ilişkinde denk gelmektedir”.

Standing (2009: 114–118), bugün emek ilişkilerindeki sözleşmecî anlayışın emeğin yeniden metalaşması üzerinde güçlü bir etkisinin olduğunu vurgulamakta, günümüzde önemli olanın kişinin yalnızca çalışması gerektiği beklentisi değil, o beklentiyle ilişkili olarak yarattığı korku ve güvensizlik² durumu olduğunu ifade etmektedir. İşçinin kendisini güvende hissetmesi halinde, işten çıkarılma veya gelirlerinin bir kısmını yitirme korkusunu duyduklarını yani güvensiz ve stresli çalışma koşullarına maruz kaldıkları zamanlara göre daha az metalaştıklarını belirtmektedir. Yeniden metalaşma için hayati olanın daha çok insanın emek piyasasına katılması olarak değerlendirilmemesi gerektiğini metalaşmanın asıl kaynağının, yaratılan güvensizlik ortamında aranması gerektiğini vurgulamaktadır. Refah devletinin merkeze aldığı vatandaşlık kurumunun yerine yeni vatandaşlık biçimlerinin yaratıldığı ve bu yeni vatandaşlık biçimlerinin ise toplumda yer edindiğini söylemektedir. İşsizlerinde metalaştırıldığını, emek sürecinin gereklerine göre şekillendirildiklerini, gönülsüz veya emek yoğunlaşmasına direnenlere karşı eğitimi bir tehdit haline getirildiklerini ve izlenen bu politikaların yedek ordu işlevinin modern biçimi olduğunu ifade etmektedir.

Özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren refah devletinin yaşadığı kriz ve bu krizin toplumsal ve ekonomik sonuçları, çalışan kesimleri derinden etkilemiştir. Bu süre zar-

² Devlet sistemleri baskı altında, evrensel sağlık sigortası ve kamusal evrensel sağlık hizmetleri yok olup gidiyor. İşsizlik yardımlarının başına gelenler de yeterince dikkat çekmedi. Erken dönem sosyal demokratlar için bu tür yardımlar emeğin meta olmaktan çıkmasını sağlayacak bir araçtı; işini kaybedenlerin onurlarını koruması ve kısmi bir rahatlık içinde başka bir iş aramasını sağlardı. Çalışanların aldığı miktarlar azalıyor veya yardım alma bir davranış şartına bağlanıyor. Devlet gitgide daha karmaşık bir görünüm alan sosyal mühendislik yöntemleriyle işsizleri metalaştırmaya yöneldi. Modern devlet artık belli bir mesafeden yönetiyor; yetkisini toplumsal olarak içerilmesini istediği kişilerin davranışını yoğunmaktan sorumlu araçlara devretti. Yeni devlet metalaştırıcılarının, işsizleri; kusurlu, hataları ve başarısızlıkları yüzünden toplumsal olarak dışlanmış ancak vaka yönetimi ile yardım edilebilecek kimseler olarak görmeleri bekleniyor. Emeğin metalaştırılması tartışması için (Bkz. Standing, 2009: 116).

ında yeni istihdam biçimlerine ağırlık verilmekte ve güvencesiz istihdam biçimleri kaçınılmaz istihdam biçimi olarak çalışanların önüne sunulmaktadır. Özellikle çalışmanın bireyin temel ihtiyaçlarını karşılayacağı ve onu yoksulluktan kurtaracağına ilişkin görüşü düstur haline getiren piyasa temelli yaklaşımlar³, toplumsal alanda daha çok görülmeye başlayan çalışan yoksullar karşısında sessiz kalmaktadırlar.

IV. TEMBEL OLMADIKLARI HALDE YOKSUN OLANLAR: ÇALIŞAN YOKSULLAR

Çalışan yoksul kavramıyla, genel olarak istihdama katıldığı halde aldığı ücretin yoksulluk sınırının altında kalmasına engel olamayan kesimler anlatılmaktadır. Özellikle refah devletinin girdiği krizin ardından devletin vatandaşlarını toplumsal risklere karşı koruyabilme yetisinin azal(tıl)ması ve bireylerin istihdama katılmaları halinde yoksulluklarının giderileceği yönündeki görüşünde sorgulanması gerektiği birkez daha ortaya çıkmaktadır. Günümüzdeki profillerinden farklı olarak çalışan yoksullar olarak isimlendirilen kesimlerin Sanayi Devrimi⁴ 'nin gerçekleştiği dönemde de toplumsal hayatta var olduklarını söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır. Bu anlamda çalıştığı halde aldığı ücretin bireyin kendisi ve ailesini yoksulluktan kurtaramayan kesimlerin varlığı, piyasanın önceliğini insan yaşamı ve temel haklarına tercih eden zihniyetin yeni olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

1980'lerden sonra yaşanan değişim sürecinin en önemli etkileri, çalışma yaşamında girdi maliyetlerini azaltmanın yolunun ücretlerden, işçi sağlığı ve güvenliğinin etkileyen masraflardan ve sosyal destek harcamalarından yapılan kısıtlamalardan geçmesiyle kendisini göstermiştir. Diğer bir deyişle, sürekli ve düzenli iş yaşamını engelleyen geçici iş sözleşmeleri, taşeron firmaların ortaya çıkması, enformel sektörün büyüyerek ücretlerin düzensizleşmesi, çalışma koşullarında kontrolün ortadan kalkması, işveren lehine keyfileşmesi ve

³ Yoksulluk uzun yıllar boyunca ABD ve diğer Avrupa ülkelerinde sadece tembellik ve engelliliğin sonucu olarak değerlendirilmiş ve suçun istihdama katılmayan insanlarda aranmıştır. Yoksulluk üzerine baskın olan düşünce bireylerin tembelliği ve istihdamdaki seçiciliğinin yoksulluk tartışmalarındaki temel yaklaşım olmasıdır. Böylece işsizlik, yoksulluk süresini açıklamakta kullanılan işgücü piyasası ile ilişkili yegane faktör hakline getirilmektedir. Yoksulluk sorunu bireylerin yetersizliğine bağlayan anlayış tam da bu noktada yetersizliğini ilan etmekte, istihdama katıldığı halde yoksulluğu giderilemeyen kesimler ortaya çıkmaktadır (Amerika'da çalışan yoksullar üzerine bir çalışma için bkz. Seçer, 2007: 138-139).

⁴ 1834 tarihli Yeni Yoksullar Yasası önemli bir dönüm noktasına gelindiğine işaret etmekteydi. Bu yasanın önemi, o zamana kadar herkesin gerçekliğini kabul ettiği bir olguyu, yani 'çalışan yoksul' olgusunu reddetmesiydi. Adam Smith dahil çoğu 19. Yüzyıl öncesi düşünürün kabul ettiği, hayatını çalışarak kazanmak durumunda olan bir insanın çalışarak elde ettiği gelirin, işlerin düzensizliği veya ücretin düşüklüğü yüzünden, geçimi sağlayamayabileceği gerçeği, 19. Yüzyıl liberalleri tarafından reddedildi. Kıta Avrupa'sındaki endüstrilerde güçlü bir ataerkil geleneğin, usta despotizmin varlığı, zaman zaman işverenin sağladığı güvenlik, eğitim ve sosyal hizmetlerle kısmen de olsa, dengelenmekteydi. Fakat özgürlük bir insanın fabrikaya salt bir 'kol gücü' olarak girmesinin kölelikten pek bir farkı yoktu ve bıçak kemiğe dayanıncaya kadar fabrikalarda çalışmaktan kaçınılıyordu. Hatta erkekler, fabrikalardaki bu muazzam disipline çok daha fazla karşı koyma eğiliminde olduklarından, fabrika sahipleri daha çok kadınları ve çocukları çalıştırmayı tercih ediyorlardı. Çalışan yoksulların fiili durumu ne olursa olsun, düşünen herkesin-yani yoksulların sıkıntılarının bir yazgı olmadığını, böyle gelmiş böyle gitmeyeceğini kabul eden herkesin-, işçilerin, yoksullar daha yoksullaşırken servetleri daha da artan zenginlerin sömürüldüğünü gördüğüne hiç şüphe yoktur (Dönemin tartışmaları ve çalışan yoksullar için bkz. Hobsbawm, 2005; Buğra, 2008).

örgütlü ve sendikali işgücünün eritilmesi yeni sürecin önemli biçimleri olarak ifade edilebilir (Açıkalın, 2007: 48). İşgücü piyasasında son yirmi yıl içerisinde ortaya çıkan ve gelişerek kökleşen süreçlere bağlı olarak, istihdam ve istihdam sonucunda elde edilen gelir insanları yoksulluktan kurtaramamaktadır. Çalışan yoksulluğuna, çalışma sonucunda temel gereksinimlerini karşılayacak düzeyde gelirin elde edilememesi neden olmaktadır. Gelişmekte olan veya gelişmiş ülkelerde geniş çalışan kümeleri çalışmaları karşılığında elde ettikleri gelire temel gereksinimlerini karşılayamamakta ve çalışan yoksul olarak adlandırılmaktadır (Sengenberger, 2001: 43, Kapar:193).

Çalışan yoksullar üzerine birçok kurum ve kuruluş tarafından betimleyici çalışmalar yapılmış ve toplumsal hayatın görece yeni aktörlerinin tanımlanmasına çalışılmıştır. Bu çaba içerisinde olan kurumlardan biride Uluslararası Çalışma Örgütü'dür (ILO). ILO'ya göre; "Yoksul bir ailede yaşayan bütün çalışanlar" çalışan yoksul olarak kabul edilmektedir. ILO'nun çalışan yoksullara yönelik betimlemesinde ise; yoksul bir ailede yaşayan bütün çalışanlar, yoksul bir ailede yaşayan bütün tam zamanlı çalışanlar, en az bir kişinin çalıştığı yoksul bir ailede yaşayan bütün aile bireyleri, en az bir tam zamanlı çalışanın bulunduğu yoksul bir ailede yaşayan tüm bireyler çalışan yoksul olarak nitelendirilmektedir (Strengmann-Kuhn, 2002).

Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kurum ve kuruluşlarda çalışan yoksullar üzerine birçok tanım ve çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu tanımlarda göze çarpan nokta ise bireylerin çalıştıkları halde elde ettikleri gelirin hanelerinin geçimlerini sağlamaya yetmemesi ve bu mağduriyetin hane temelinde şekillenmesi olarak ifade edilebilir. Yani ortaya çıkan risk bireyler temelinde değil, hane temelinde değerlendirilmektedir. Bu düzlemde çeşitli kurum ve kuruluşların yaptıkları tanımlamalara göz atıldığında ise;

Amerika Birleşik Devletlerinde bulunan Çalışma İstatistikleri Bürosu (BLS) çalışan yoksulu: "Yıl içerisinde en az 27 haftasını işgücünde (çalışarak veya iş arayarak) geçiren, fakat geliri yoksulluk sınırı altında kalan kişiler" şeklinde tanımladığı görülmektedir. Avrupa Birliği'ne göre ise çalışan yoksul: "Yılın yarısından fazlasında istihdam edilen (ücretli, maaşlı ya da kendi hesabına) ve ulusal ortalama gelirin %60'ının altında harcanabilir gelire sahip olan bir hanehalkında yaşayan bireyler" olarak tanımlamaktadır.

Bir başka önemli kurum ise Fransa'da bulunan Ulusal İstatistik Enstitüsü'nün (INSEE) çalışmalarında ifade edilmektedir. Buna göre; "Çalışan yoksullar, yılın en az altı ayını işgücünde, çalışarak ya da iş arayarak geçiren, fakat ailesinin yaşam standardının yoksulluk sınırının altında bulunduğu kişilerdir".

Kanada Ulusal Refah Konseyi'ne (NCW) göre ise çalışan yoksul: "Gelirinin yarısından fazlasını ücret, maaş ya da kendi hesabına çalışma yoluyla elde eden ve Kanada Düşük Gelir İstatistikleri (LICO) tarafından belirlenen gelir eşliğinin altında kalan kişiler" olarak tanımlanmaktadır (Gündoğan, 2007: 10).

Tablo 1. Çalışan Yoksullara Yönelik Tanımlar

Ülke	Kaynak	Çalışmanın Tanımı	Yoksulluk Eşiği
Avrupa Birliği	Eurostat	- En az 15 saat istihdam edilmiş olma - Son yılda sıklıkla aktif durumda bulunma	Düşük gelir eşiği: Ortalama hanehalkı gelirinin %60'ının altı (Görelî yoksulluk)
Fransa	- INSEE - Akademisyenler - Ulusal Eylem Planı (2001-2002/2003-2005)	- Yılın en az 6 ayını işgücü piyasasında geçime (çalışarak ya da iş arayarak) - En az 6 ay çalışma - Bir yıl içerisinde en az 1 ay bir işe sahip olma	Düşük gelir eşiği:Ortalama hanehalkı gelirinin%50'sinin (bazı durumlarda %60 - %70) (Görelî parasal yoksulluk)
Belçika	- Ulusal Eylem Planı (2001-2003/2003-2005)	- Yılın en az 6 ayını işgücü piyasasında geçirme (çalışarak ya da iş arayarak) - En az 6 ay çalışma	Düşük gelir eşiği: Ortalama hanehalkı gelirinin %60'ının altı (Görelî parasal yoksulluk)
İsviçre	- Federal İstatistik Bürosu - Akademisyenlik	- Çalışma Sürelerine bakılmaksızın bütün "aktif" bireyler - Tam zamanlı çalışan bütün bireyler (haftalık 36 saat veya daha fazla) - En az bir bireyin haftalık asgari 40 saat gelir getirici bir faaliyette bulunması	Temel sağlık sigortası ve barınma maliyetleri ilave edilerek hesaplanmış eşik (İdari parasal yoksulluk)
ABD	- Nüfus Bürosu - Çalışma İstatistikleri Bürosu (BLS)	Aile bireylerinin en az 1750 saat (44 hafta) çalışmış olması - Yılın en az 6 ayını (27 hafta) işgücü piyasasında geçirmiş olma	- Federal yoksulluk sınırı (FPL) (Mutlak parasal yoksulluk)
Kanada	- Ulusal Refah Konseyi (NCW) - Sosyal Kalkınma Konseyi (CCSD) - Politika Araştırma Ağı (CPRN)	- Toplam hanehalkı gelirinin %50'den fazlasının ücret, maaş ya da kendi hesabına çalışmadan - Yetişkin bireylerin en az 49 hafta ya tam zamanlı bir işe sahip olmaları - Tam zamanlı /bütün yıl	Kanada düşük gelir istatistikleri (LICOs) (Mutlak parasal yoksulluk - CCSD görelî düşük gelir eşiği - Nispi düşük gelir eşiği: yıllık 20.000\$'dan az (Görelî parasal yoksulluk)
Avustralya	Sosyal Politika Araştırma Merkezi	Çalışma sürelerine bakılmaksızın bütün aktif bireyler	Henderson mutlak yoksulluk sınırı (Mutlak parasal yoksulluk)

Kaynak: Ramon Pena-Casa, Latta Mia, 2004, *Working Poor in the EU*, European Foundation for The Improvement of Living and Working Conditions. <http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2004/67/>

Dünya genelinde çalışan yoksulların bölgesel dağılımına bakıldığında ise, çalışan yoksulluğun oranının en yüksek olduğu bölgelerin, dünyanın az gelişmiş bölgeleri olduğu görülmektedir. Tablo 2'de dünyada çalışan yoksulların tahmini oranları verilmektedir.

Tablo 2. Çalışan Yoksulların Tahmini Oranları

Bölge	Çalışan Yoksul Oranı (Günlük 1 \$)					Çalışan Yoksul Oranı (Günlük 2 \$)				
	1980	1990	2000	2003	2015	1980	1990	2000	2003	2015
Dünya	40.3	27.5	21.1	19.7	13.1	59.8	57.2	51.3	49.7	40.8
Latin Amerika ve Karayipler	15.6	16.1	13.6	13.5	11.5	41.2	39.3	33.1	33.1	28.8
Doğu Asya	71.1	35.9	18.8	17.0	6.5	92.0	79.1	52.9	49.2	25.8
Güney Doğu Asya	37.6	19.9	11.8	11.3	7.3	73.4	69.1	61.4	58.8	47.7
Güney Asya	64.7	53.0	43.1	38.1	19.3	95.5	93.1	89.2	87.5	77.4
Orta Doğu & Kuzey Afrika	5.0	3.9	3.1	2.9	2.3	40.3	33.9	31.9	30.4	24.9
Sahra Altı Afrika	53.4	55.8	55.9	55.8	54.0	85.5	89.1	88.9	89.0	87.6
Geçiş Ekonomileri	1.6	1.7	6.5	5.2	2.1	1.7	5.0	19.6	23.6	9.8

Kaynak: Steven, Kapsos "Estimating Growth Requirements for Reducing Working Poverty: Can the World Halve Working Poverty by 2015?", *ILO Employment Strategy Papers*, 2004/14 (2004. 2015 tahmini değerlerdir.)

Gündoğan (2007: 18), bugün dünyada çalışan yoksulların sadece az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan bir sorun olmadığını, çok daha geniş bir düzlemde değerlendirilmesi gereken bir sorun olarak görülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde, 2001 yılı itibariyle 32.9 milyon kişi, ya da nüfusun %11.7, resmi yoksulluk sınırının altında hayatını sürdürdüklerini, yoksulların çoğunluğunu çocuklar ve işgücüne katılmayan yetişkinlerin oluşturduğunu, yoksul grup içindeki yaklaşık 6,8 milyon kişinin, 27 hafta ya da daha fazla işgücünde bulunanlardır. Basit bir hesapla, çalışan yoksul olarak sınıflandırılan bu kişiler, toplam işgücünün %6,1'ini ve 27 hafta veya daha fazla işgücünde bulunanların ise %4,9'unu oluşturduklarını belirtmektedir. Dünyada bir başka gelişmiş bölge olarak gösterilen Avrupa'da da durumun pek parlak olmadığını ifade etmektedir. 1999 yılı itibariyle, AB'nde istihdam edilenlerin %6'sı aynı zamanda yoksul durumundadır. Bu oran ise yaklaşık 7,8 milyon kişiye denk gelmektedir.

V. TÜRKİYE'DE ÇALIŞANIN YOKSULLUĞU

Avrupa ve Amerika'da çalışan yoksullar üzerine birçok çalışma gerçekleştirilmişken ülkemizde ise çalıştığı halde yoksul olan bireyler üzerine yeterli çalışma yapılmadığı görülmektedir. Ülkemizde çalışan yoksullar üzerine, çeşitli devlet kurumları, sendikalar ve çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından yapılan ve bir elin parmaklarını geçmeyecek miktarda çalışma bulunmaktadır. Aşağıda yoksulluk temelinde çalışan yoksullar üzerine ger-

çekleştirilen çalışmalardan bazılarına değinilecek ve yapılan araştırmalar ışığında çalışan yoksulların profilleri çıkartılmaya çalışılacaktır

Bu çalışmalardan ilki, TÜİK'in "2002 ve 2004 Yoksulluk Çalışmaları"ndan hareketle gerçekleştirdiği ve Gündoğan'ın da çalışan yoksullar üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında kullandığı araştırmalardır. Bu araştırmalarda çalışan yoksullara ilişkin dikkat çekici noktalar ve oranlar görölmektedir.

Gündoğan (2007: 70-83) TÜİK'in çalışmasından hareketle, "ücretsiz aile işçileri"nin (%38,73), "yevmiyeli çalışanlar"ın (%37,52), "kendi hesabına çalışanların (%30,48), ve işsizlerin (%27,37) yoksulluk oranının en yüksek olduğu kesimler olduğunu ifade etmektedir. Ücretsiz aile işçileri arasında kırsal yoksulluk oranının, kırsal kesimden daha yüksek olmasıyla birlikte (%36,67), kentsel alanlarda da oldukça yüksek (%27,94) olmasının dikkat çekici noktalardan biri olarak değerdendirilmektedir. Türkiye'de yevmiyeli çalışanların ise %37,52'si yoksuldur. Yevmiyeli istihdamın daha ziyade eğitimsiz işgücü arasında yoğunlaşması ve kentlerde inşaat ve bayındırlık, kırsal alanlarda ise tarımsal faaliyetlerde toplanmasının bu kesim için yoksulluğun temel sebebi olarak göröldüğünü vurgulamaktadır. Gündoğan'ın dikkat çektiği bir başka nokta ise kendi hesabına çalışanlar ve ücretliler-maaşlılar arasındaki yoksulluk oranıdır. Kendi hesabına çalışanlar arasındaki yoksulluk oranının %30,48 iken bu oran kentte %16,13, kırdada ise %38,12' olarak tespit edilmiştir. Özellikle kentsel alanlarda kendi hesabına çalışanların yoksulluk sebeplerini işsizliğin yeterince giderilememesi, eğitim ve vasıf düzeyi düşük işgücünün işsizlik baskısından kurtulmak için sabit olmayan işyerlerinde ve seyyar koşullarda çalışmaya zorlanmaları olarak değerdendirilmektedir. Çalışan yoksulluk oranının yüksek olduğu kesimlerden bir diğeri de ücretliler ve maaşlılar olarak gösterilebilir. TÜİK verilerinde bu kesimler %10,35 gibi düşük bir yoksulluk oranına sahip olarak görönseler de TÜSİAD'ın 2000 yılında "Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk" adlı çalışmada ise ücret geliri elde eden hane halklarının da yoksul sınıfına girme olasılığının göreceli olarak yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu raporda yoksulların yarısına yakınının (%48.3) toplam gelir içinde ağırlıklı olarak emek geliri elde eden ücret ve maaşlı hane halklarından, %22,6'sının tarım girişimcisi geliri elde eden hane halklarından geldiği görölmektedir.

TÜİK'in 2008 yılında yoksulluk oranlarının tespitine yönelik araştırmasında, ücretli-maaşlı çalışanlarda yoksulluk oranı % 5,93 iken, yevmiyeli çalışanlarda bu oran % 28,56, işverenlerde % 1,87, kendi hesabına çalışanlarda % 24,10 ve ücretsiz aile işçisi olanlarda ise % 32,03 olarak tespit edilmiştir. En yüksek yoksulluk riskine sahip olan tarım sektöründe çalışanlarda yoksulluk oranı 2007 yılında % 32,05 iken, 2008 yılında % 37,97 olarak tahmin edilmiştir. Sanayi sektöründe çalışanlarda 2008 yılında yoksulluk oranı % 9,71 olarak hesaplanırken, bu oran hizmet sektöründe çalışanlarda % 6,82 olmuştur. 2008 yılında ekonomik olarak aktif olmayan fertlerin yoksulluk oranı % 13,73 iken, iş arayan fertlerin yoksulluk oranı % 17,78 olarak tespit edilmiştir. Bu araştırma sonucunda elde edilen veriler, toplumda çalıştığı halde yoksulluk sınırının altında kalan kesimlerin varlığına yönelik önemli işaretlerdir (TÜİK, 2009). Ülkemizde çalışan kesimlerin yoksulluğunu ortaya koymak amacıyla bir başka çalışma Kamu-Sen tarafından 2006 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma sonucunda memurların %75'inin yoksulluk sınırının altında maaş aldığı, %32'sinin zorunlu ihtiyaçlarını dahi karşılayamadıkları ortaya konulmuştur. Kamu-Sen'in gerçekleştirdiği ça-

İşma formel olarak ifade edilen bir alanda çalıştıkları halde yoksullukları devam eden kişilerin varlığını tespit etmesi noktasında önemli olduğu kadar da düşündürücüdür.

TÜİK'in verileri ışığında ülkemizdeki çalışan yoksullara ait bir profil çıkartılmak istenirse;

- Yevmiyeli kendi hesabına çalışan ve ücretsiz aile işçileri,
- Yoksulluğa meyilli istihdam statülerinin yaygın olduğu tarım ve inşaat işlerinde çalışanlar,
- Eğitim ve nitelik düzeyi düşük çalışanlar,
- Hiçbir güvencesi bulunmayan kayıtdışı sektörde çalışanlar,
- Küçük ölçekli işletmelerde çalışanlar,
- Kalabalık ailelerde yaşayanlar,
- Yabancı kaçak çalışanlar,
- Kadın çalışanlar, ekseninde çalışan yoksulların profilleri şekillenmektedir (Gündoğan, 2007: 99).

SONUÇ

Refah devletinin 'vatandaşlık' eksenli politikalarında yaşanan zemin kaymasının sonucunda toplumsal ve ekonomik yaşamda büyük dönüşümler ortaya çıkmıştır. Bu değişim sürecinde kazananlar olduğu gibi kaybedenlerinde olduğundan bahsetmek mümkündür. Kaybedenler olarak nitelendirilebilecek olan kesimlerin başında "çalışanlar" gelmektedir. Özellikle 1980'lerden sonra izlenen neo-liberal politikalar sonucunda yeni istihdam biçimlerinin ortaya çıktığı ve güvencesizliğin temel belirleyici olduğu görülmektedir. Meşruiyet sorunu ile boğuşan refah devletinin harcamalarının kamu aleyhine kısıtlanması, vatandaşlık kurumunun dayanaklarını temelden sarsmakla birlikte, toplumsal riske maruz kalma şansının yüksek olduğu toplumsal kesimleri korunmasız bırakmaktadır. Böyle bir ortamda çalışan kesimler, toplumsal riskleri yoğun olarak hisseden toplumsal kesimlerden biri olarak toplumda kendisini göstermektedir. Temelde bireylerin topluma entegre edilmesini sağlayan ve onları toplum ile bütünleştirme şansını sunan, bireylerin temel haklarından biri olarak kabul edilen "çalışma hakkı"nın piyasa lehine dönüştürüldüğü ve bireylerin ellerinden alındığı görülmektedir. İstihdamın esnekleştirildiği ve istihdam biçimlerinin güvencesizliğine göz yumulduğu bir ortamda, rekabet ön plana çıkartılmakta ve her an işini kaybetme korkusu yaşayan bireylerin güvencesiz bir ortamda daha fazla metalaştırılmasına göz yumulmaktadır.

Yoksulluk sorununun çözümünü piyasa içerisinde arayan ve bireylerin istihdama katılmaları halinde yoksulluktan kurtulacaklarını ifade eden piyasa eksenli politikaların ömürlerini tamamladığı, çalıştığı halde yoksul olan kesimlerin ortaya çıkışında görülmektedir. Bireylerin hem istihdama katılmaları hem de yoksul olmaları günümüzde toplumsal yaşamda büyük çelişkilerden biri olarak değerlendirilebilir. Özellikle 1990'lardan itibaren kendisini toplumda daha sık gösteren 'çalışan yoksullar' hem istihdam biçimlerinde yaşanan değişmeyi hem de yoksulluğu önleme politikalarının yetersizliğini ortaya koymak-

tadır. Bu kesimlerin toplumda daha yoğun bir şekilde görünmesinde kuşkusuz vatandaşını ve onun haklarını merkeze alan sosyal devlet anlayışının felsefesinden uzaklaşılmasının payı bulunmaktadır. Günümüzde bireylerin temel haklarından biri olan ‘çalışma hakkı’nın içinin boşaltılmasının daha doğrusu piyasa lehine dönüştürülmesinin sonuçları toplumda sorunlu kesimlerin genişlemesi şeklinde görülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Balci, Gökçeoğlu Şebnem (2007), **Tutunamayanlar ve Hukuk**, Ankara: Dost Kitabevi.
- Buğra, Ayşe, (2008), **Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, Nihat, (2009), **Sanayi Devriminden Günümüze Sosyal Haklar**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Gorz, Andre, (2001), **Yaşadığımız Sefalet**, Çev. Nilgül Tural, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göze, Ayferi, (2007), **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul: Beta Yayınları.
- Gündoğan, Naci, (2007), **Yoksulluğun Değişen Yüzü Çalışan Yoksullar**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Güven, Sami, (1995), **Sosyal Politikanın Temelleri**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Hobsbawm, Eric, (2005), **Devrim Çağı**, Çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaboğlu, İbrahim, (1999), **Özgürlükler Hukuku İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı**, İstanbul: Afa Yayınları.
- Koray, Meryem, (2008), **Sosyal Politika**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Sallan Gül, Songül, (2004), **Sosyal Devlet Bitti Yaşamın Piyasa**, İstanbul: Etik Yayınları.
- Macgregor, S., (2007), **“Refah Devleti ve Neoliberalizm”**, Neoliberalizm, Muhalif Bir Seçki, (Derl.: A. Saad Filho ve D. Johnston, Çev. Ş. Başlı ve T. Öncel), İstanbul: Yordam Kitap.
- Marshall, T. H., Bottomore, T., (2006), **Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar**, (Çev.: Ayhan Kaya), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Polanyi, Karl, (2008), **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, (Çev.: Ayşe Buğra), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şaylan, Gencay, (2003), **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Yılmaz, Gülay Akgün, (2006), **Sosyal Devlet ve Sosyal Harcamalar**, Ankara: Seçkin Kitabevi.

Makaleler

- Açıkalın, Neriman, Enformel Sektör ve Yoksulluk: Kentsel İşgücü Pazar Üzerine Etkileri, İstanbul ve Gaziantep Örnekleri, **Sosyo Ekonomi**, Temmuz-Aralık 2007-2, <http://www.sosyoekonomi.hacettepe.edu.tr/070203.pdf> (Erişim Tarihi: 8.8.2009)

- Strengmann-Kuhn Wolfgang, “**Working Poor in Europe: A Partial Basic Income for Workers**”, BIEN 9th International Congress, Geneva, 11-14 September, 2002.
<http://www.basicincome.org/bien/papers.html#2002> (Erişim Tarihi: 5.7.2009)
- Özüğurlu, Metin, “Sosyal Politikanın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXVII, Sayı: 239 s. 59-74.
- Perez, Jose Luis Rey, (2009), **Çalışma Hakkı, Toplumsal Dışlanma Yolu Mu? Çalışma Hakkı Güvencesi Olarak Temel Gelir**, içinde 21. Yüzyılda Karl Polanyi’yi Okumak, Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi, (Derl.: Buğra, A., Ağartan, K.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sallan Gül, Songül, (2009), **Sosyal Devlet ya da Refah Devleti Nedir?**, içinde Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi Toplumcu Belediyecilik Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları, (Derl.: Kamalak, İ., Gül, H.), İstanbul: SODEV Yayınları.
- Sengenberger, Werner, (2001), “**Decent Work: The International Labour Organization**” Agenda, Dialogue+Cooperation 2001. <http://library.fes.de/pdf-files/iez/global/02077.pdf> (Erişim Tarihi: 9.08.2009)
- Standing, Guy (2009), **Küresel Dönüşümde Emeğin Yeniden Metalaşması**, içinde 21. Yüzyılda Karl Polanyi’yi Okumak, Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi (Derl. Buğra, A., Ağartan, K.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mütevellioglu, Nergis (2006), **Sosyal Devletin Meşruiyeti, İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 1-23.
<http://www.isguc.org/?p=article&id=255&cilt=8&sayi=2&yil=2006> (Erişim Tarihi: 5.8.2009)
- Kapar, Recep, **Uygun İş Bağlamında Çalışan Yoksullar**, sosyalpolitika.googlepages.com/06, (Erişim Tarihi 23.8.2009)
- Seçer, Barış, (2007), **Amerika Birleşik Devletleri’nde Çalışan Yoksullara Yönelik Refah Politikaları**, <http://www.kamu-is.org.tr/pdf/926.pdf> (Erişim Tarihi: 9.4.2010)

Diğer

- Kapsos, Steven, “**Estimating Growth Requirements for Reducing Working Poverty: Can the World Halve Working Poverty by 2015?**”, ILO Employment Strategy Papers, 2004/14.
<http://ilomirror.library.cornell.edu/public/english/employment/strat/publ/researchpap.htm>, (Erişim Tarihi: 7.4.2009)
- Pena-Casa Ramon, Mia Latta, 2004, **Working Poor in the EU**, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- TÜİK “**2008 Yoksulluk Araştırması**”, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id> (Erişim Tarihi: 03.1.2010)
- ILO **İstihdam Sözleşmesi**, <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about>, (Erişim Tarihi: 5.4.2008)